

Doktordisputas, ph.d.
Linda Nesby: ”En analyse av Knut Hamsuns romaner *Pan*, *Markens grøde* og *Landstrykere* med utgangspunkt i kronotopbegrepet.

Universitetet i Tromsø, 17. juni 2009

1. opponert **Britt Andersen**, NTNU

Kjære doktorand, kjære venner, familie og kolleger!

Det er hyggelig å være i Tromsø og gledelig at Universitetet i Tromsø har en Hamsun-disputas i jubileumsåret 2009. Prosjektet ”Tid og rom i Hamsuns prosa”, som Linda har vært en del av, får med dette en god avslutning.

Linda Nesbys avhandling har tittelen ”En analyse av Knut Hamsuns romaner *Pan*, *Markens Grøde* og *Landstrykere* med utgangspunkt i kronotopbegrepet”.

Begrepet stammer fra den russiske språkfilosofen og litteraturviteren Bakhtin, som i essayet *Tidens og kronotopens former i romanen* analyserer romangenrens historie ut fra hvordan rom og tid manifesterer seg i tekstene. Ved hjelp av kronotopbegrepet, ikke bare slik det ble brukt av Bakhtin, men også av senere forskere, ser avhandlingen på forbindelsen mellom tid, sted og verdimesig tilknytning på den ene siden, og karakterene og deres prosjekter, på den andre siden.

Før selve analysen presenterer og drøfter avhandlingen kronotopbegrepets virkningshistorie de siste 20 år. Visse kronotopyper framheves som særlig relevante for Hamsun-romanene, nemlig *idyllkronotopen* og den *nasjonale kronotopen*. Nærlesningen av romanene skjer imidlertid ut fra en rekke ulike kronotoper. Det skyldes at ett og samme sted kan være bærer av ulike kronotoper, avhengig av karakterenes prosjekter. Det hele munnar ut i begrepet ”polykronotopi”, som blir brukt for å oppsummere den store kronotopiske variasjonen som påstås å finnes i alle de tre valgte romanene.

Komiteen har fordelt oppgaven mellom seg på følgende måte: Jeg vil først kommentere romanutvalget ditt og ta for meg analysen av to av romanene; *Pan* og *Markens grøde*. Jeg vil se på din bruk av kronotopbegrepet og kjønnsperspektivet i analysene. Atle Kittang vil som 2. opponent ta for seg akribi og det metodiske, samt analysen av *Landstrykere*.

Det er ikke gjort så mye på Hamsun og kronotopi tidligere, det er kun skrevet noen få artikler om emnet. Ved å la dette være emne for en hel avhandling, gjør du noe nytt. Viljen til å gjøre noe nytt ser en også i ditt forsøk på begrepsavklaring. Bakhtin satt isolert i eksil og skrev sporadisk. Kronotop-essayet er derfor ingen sammenhengende teori. Det eksisterer også ulike versjoner på grunn av ulike oversettelser. I senere bruk har begrepet blitt definert vidt forskjellig. Begrepets genreskapende funksjon har kommet i bakgrunnen. Det er litt som å bære staur, det spriker i mange retninger. Det er ingen lett oppgave, på basis av virkningshistorien, å spisse begrepet, slik at det blir et nyttig tolkningsredskap.

Men du gjør en stor innsats med å formidle og begrepsavklare en temmelig viltvoksende jungel av Bakhtin-inspirerte praksiser. Du skal ha ros for å ha systematisert begrepets virkningshistorie og for å ha fått oss til å se hvor sammensatte Hamsuns romaner er når det gjelder lokalitet. Tid er du ikke så opptatt av, derimot er dine funn når det gjelder karakterenes steds- og verdiforankring mange. Det brukes bl.a. til å endre og nyansere det etablerte synet på Hamsun-romanens genre. Siden det er avhengig av karakterenes prosjekter, blir også tidligere forsknings oppfatning av Hamsuns karakterer revurdert. I din analyse er terskelkronotopen, som har med eksistensielle kriser å gjøre, avgjørende viktig nettopp for å endre synet på karakterene.

SPØRSMÅL: Men trenger du kronotopbegrepet for å beskrive det eksistensielle?

Du er kritisk til Hamsun-forskningens syn på genre, som du i flere tilfelle foreslår å endre. Da er det gjerne din framlesning av de ulike karakterene som får avgjøre om genreplasseringen må endres. For eksempel bruker du Ingers "selvrealisering" under fengselsoppholdet til å hevde at det å bruke merkelappen familie-

og jordbruksidyll ikke kan stemme anvendt på *Markens grøde*. Å analysere karakterene, deres prosjekt og eksistensielle kriser på en god måte, er avgjørende viktig for funn i din avhandling. Det er noe jeg vil forfølge i min opposisjon.

Men først vil jeg si noe om utvalget av romaner. Du har gjort et godt utvalg. De tre romanene legger til rette for interessante sammenlikninger og et begrenset antall romaner gjør det mulig å gå i dybden med detaljerte analyser. Du begrunner i liten grad det utvalget du har gjort. Men du vil foreta en komparasjon og sammenligne de tre romanene.

SPØRSMÅL: Hvorfor gjør du da så lite ut av forskjellene mellom dem? Og da tenker jeg særlig på det estetiske.

De tre romanene er formelt ulike, de representerer dessuten forskjellige faser i forfatterskapet. At du tar med *Markens grøde* er interessant. Men da blir vei- og terskelkronotopen overdeterminert på en slik måte at de monopoliserer hele meningen; f.eks. påstår du at Isak i *Markens grøde*, er en variant ”av den hamsunske vandrerhelt” (s. 8). En vandrer, det er vel ikke Isak, han er stedbunden. Glahn i *Pan* er det, han kommer utenfra, fra byen, og betrakter det sosiale spillet på Sirilund med et utenfrablikk. Det er viktig å skille romanene fra hverandre.

Det er heller ikke lett å knytte Isak til den angst og uro som skal følge av terskelkronotopiske opplevelser. Mitt poeng her er at du analyserer tre svært ulike romaner. Men du finner mye av det samme, slik at de tre romanene framstår som temmelig like. Jeg syns du avstår fra å utdype grunnleggende forskjeller mellom de tre romanene. Isteden framhever du: ”verkenes felles modernistiske beslektethet” (s. 11) og ”*Markens grødes* modernistiske preg” (s. 11).

SPØRSMÅL: Er ikke *Markens grøde* – både formelt sett og når det gjelder verdier – ulik *Pan*? Og krever ikke en slik påstand i det minste en argumentasjon om estetikk, om modernisme og kanskje modernitet?

En ting til om utvalget; du trekker ikke inn andre Hamsun-romaner og du skjeler heller ikke til hans essays. For eksempel er barnemorddebatten, som jo Hamsun kalte sin største sak noen- sinne, og som gikk i avisen i over to år, et viktig tema i *Markens grøde*.

SPØRSMÅL: Hvorfor ser du ikke på dette? Har ikke dine funn en overføringsverdi, for å forstå andre deler av forfatterskapet?

Jeg vil nå gå over til å se på analysen av romanene *Pan* og *Markens grøde*. Du avgrensner og posisjonerer deg tydelig når du skriver, og det er bra, det liker jeg. Jeg kan se hvor du vil hen. Du viser at personene inngår i ulike kronotoper, eller ”knuter” av tid, sted og verdi. Men komiteen er ikke alltid enig i dine lesninger. Vi reagerer for eksempel negativt på at du lar Glahn i *Pan* bli forstått på bakgrunn av en regressiv og statisk idyllkronotop. Glahns opplevelser ute i naturen er jo hektiske og fulle av liv – og langt fra statiske!

I byen, derimot, opplever han tida som stillestående. Du tolker en klokke som tikker på kaminen som uttrykk for lineær tid i byen (s. 87). Men klokker er også melankolske emblem, knyttet til tidas forgjengelighet. Setningen før: ”Cora ligger og ser paa mig, før var det Æsop, men nu ligger Cora og ser paa mig” tyder på det. Den betyr vel at selv om tida går og den ene hunden er byttet ut med den andre, så er den subjektive tidsopplevelsen til Glahn i byen stillstand. Tispen Cora vekker assosiasjoner, det påminner om en annen hund – jaktkameraten Æsop og underforstått en annen tid, tiden da han var sammen med Edvarda, det vil si en tid som var livfull/fylt. Vi er helt uenig med deg når du hevder at Glahn representerer en regressiv og statisk idyllkronotop og Edvarda en progressiv modernitetskronotop. Stikk i strid med det gjengse synet, at det er Glahn, som er både forteller og hovedperson – vil du dessuten: ”oppgradere Edvardas status og betydning til å være noe i nærheten av det hun synes tiltenkt”, nemlig ”bokens mest sentrale karakter”.

SPØRSMÅL: Hva er det formelle grunnlaget for denne tolkningen – som du – så vidt meg bekjent, er alene om?

Jeg siterer fra din avhandling: ”Det gis ingen direkte tilgang til Edvardas tanker” (s. 97). Det er helt rett, og dette siterer du fra andre. De andre karakterene blir nemlig framstilt gjennom Glahns perspektiv.

Men det formelle får ingen tolkningsmessige konsekvenser her, for du VIL oppgradere Edvarda. Det gjør du ved å lese inn et ”frigjøringsprosjekt [som] må realiseres et annet sted enn innenfor

handelsstedets snevre rammer” (s. 112). På det grunnlag hevder du at Edvarda representerer en progressiv modernitetskronotop, noe jeg ikke finner tekstlig belegg for.

Jeg kan ikke forstå annet enn at dette at du vil oppgradere kvinneskikkelsene er et misforstått kjønnsperspektiv. Men å ha et kjønnsperspektiv er ikke å lese solidarisk og på parti med kvinneskikkelsene. Det er å analysere fram betydningen av kjønn i teksten og se på framstillingen av *både* kvinnelighet og mannlighet, og se hvordan det fungerer betydningsdannende i teksten.

Det virker som om du har et oppvurderingsprosjekt, du *vil* oppvurdere Hamsuns kvinneskikkelser. Du gjør det samme med Edvarda i *Pan* og du gjør det også med Inger og Oline i *Markens grøde*. Du stiller aldri spørsmålstegn ved hva det er å se etter kjønnsmessige implikasjoner og du har ikke et kritisk, vurderende og analyserende blikk, som kunne fått fram et kjønnsperspektiv. Én ting er at du ikke har teori på kjønn, du definerer heller ikke hva et kjønnsperspektiv er. Et kjønnsperspektiv i *Pan* kunne for eksempel være å se på graden av nærhet og distanse som fortelleren har til sine karakterer, avhengig av kjønn.

SPØRSMÅL: Er kvinnefrigjøring et typisk Hamsun-tema?

Du skriver om Edvardas prosjekt, at hun har et ”kjærlighetsprosjekt”. Om du hadde brukt Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* ville du ikke kalt dette et prosjekt. Hun hevder 1) Man fødes ikke som kvinne, man blir det. 2) Kvinners oppdragelse påtvinger dem ”kvinnelighet”, dvs. at den får dem til å oppfatte seg selv som den andre i forhold til menn.

Sartres eksistensialisme omhandler *eksistensiell frihet*, at mennesket har ansvar - gjennom valg og handling – til å skape seg selv. Beauvoirs gikk et skritt lenger og skilte mellom *eksistensiell frihet* og *konkret frihet*.

Ifølge Hegel ble menn individer gjennom sitt forhold til andre individer i samfunnssfæren, men denne muligheten var stengt for kvinner. Du kaller Edvarda en ”forsiktig inkarnasjon av ”den nye kvinnen” (s. 100).

SPØRSMÅL: Men fantes hun på denne tida, altså på 1850-tallet?

Edvarda lengter etter frihet men hun er ikke et individ i hegelsk forstand, hun er fanget i det partikulære, som datter,

elskerinne, hustru. Ifølge Beauvoir havner kvinner uten et eget prosjekt i immanensen, som Edvarda, som er underordnet faren og som tvangsgiftes med den stygge Baron. Men romanen tematiserer kjønnskampen, noe du ikke kommenterer – ikke fra Edvardas, men fra et mannlig perspektiv, noe jeg lar ligge her, siden du ikke never det. Men Edvardas utsagn om at hun drømmende sier at hun vil reise ”til Steder, som jeg ikke selv vet” får deg til å se en storby-kronotop. Konklusjonen blir at: ”Glahns idyllkronotop og Edvardas (modernitets)kronotop [er] inkompatible” (s. 100). Men her tolker du motsatt alle andre, og det virker merkelig.

For å forstå Glahn eksistensielt, vektlegger du igjen terskelkronotopen. Den er: ”en av de mest utbredte og betydningsfulle kronotopene innenfor hele *Pans* univers”. (s. 107). Men eksemplet ditt er ikke dette, men derimot: ”opplevelsene Glahn har i grensetilstanden mellom søvn og våken tilstand”. Du fokuserer altså på mytiske opplevelser i skogen, som fantasiene om Diderik og Iselin osv.

SPØRSMÅL: Jeg vil gjerne utfordre deg her; skulle ikke terskelkronotopen være bilde på eksistensielle kriser, fantasier om mytiske figurers kjærlighetsliv er da ikke en eksistensiell krise?

I din anvendelse av terskelkronotopen framsetter du en del påstander som komiteen har vanskeligheter med å finne tekstlig belegg for.

SPØRSMÅL: Har du i ettertid noen kommentarer til dette?

Også når det gjelder *Markens grøde*, vil du gjøre noe nytt. Du vil ”redefinere” det gjengse synet innen Hamsun-forskningen, at Sellanrå er en idyll. Du siterer Allan Simpson som hevdet at det moderne kaos slett ikke har inntruffet på Sellanrå og at idyllen stadig vekk råder, noe som du oppjonerer imot. Det er selvsagt et definisjonsspørsmål *hvor* langt en genrebestemmelse kan strekkes, og i *Markens grøde* endres stedet, det har du helt rett i. Likevel har jeg lyst til å utfordre deg; *Markens grøde* har mange av idyll-diktningens kjennetegn: Topografien er landlig, karakteren Isak er enkel og forutsigbar. Et genretrekk ved idyllen er dessuten at den etablerer noe ”innenfor” som er trygt, men som trues av noe ”utenfor”, som demoniseres.

I *Markens grøde* blir folk som drar til byen degenererte, Isaks sønn Eleseus blir ”defekt”, Barbro blir barnemorderske, Inger blir utro osv. Det er altså en mistro til det moderne.

Også i analysen av *Markens grøde* oppvurderer du kvinnene, både Oline og Inger inngår i et slags kvinnefrigjøringsprosjekt. Det er bl.a. Ingers ’selvrealisering’ i byen – under fengselsoppholdet – som gjør at du vil forkaste jordbruks- og familie-idyllen som kronotop for *Markens grøde*. Årsaken til at du forkaster familie- og jordbruksidyllen er Ingers selvrealisering.

SPØRSMÅL: Men er det en rimelig tolkning?

Hamsun er ikke Ibsen, han skrev *mot* kvinners selvrealisering, ikke for. Fortelleren holder kritisk distanse til Inger og utleverer henne etter at hun har vært i byen, hun er beskrevet som: ”et sterkt og dygtid Kvindfolk som et langt Ophold i kunstig Luft hadde forkvaklet” (s. 129).

Byluften ble av enkelte betraktet som moralsk sett dårlig; der hadde modernisering og barnebegrensing gjort sitt inntog. Gjennom å studere fortellerens nærhet og distanse, kunne du sagt noe mer presist om karakterene, også ut fra kjønn. For eksempel er det en kvinnesakskvinne, fru lensmann Heyerdal, som taler mot de mange barnefødsleene i fattigstuene, og som ikke vil ha ”børn”. Du vil ha et kjønnsperspektiv, men du kommenterer ikke verken valget om å ikke få barn eller temaet ”avl”, som er så sentralt.

Geissler, av mange kalt forfatterens talerør, sier følgende: ”Fra slægt til slægt er dere til lutter avl, og når dere dør tar den nye avl fat. Det er dette som mens med det evige liv” (*Markens grøde* 1954, s.383).

SPØRSMÅL: Du nevner ikke dette sitatet. Men har ikke dette med avl noe å si for framstillingen av de kvinnelige karakterene?

Å skrive om ”erotikk” i *Markens grøde*, slik du gjør, og ikke se betydningen av temaet ”avl”, er et blindspor. En hovedinnvending mot avhandlingen er at et mangelfullt kjønnsperspektiv – eller oppgraderingsforsøk, om du vil – gir en del feilslåtte tolkninger.

En annen hovedinnvending er din bruk av terskelkronotopen. Også i analysen av *Markens grøde* er det nemlig en uklar bruk av terskelkronotopen. Eksemplet på det du kaller: ”et møte med karakterer i situasjoner av eksistensiell karakter” (s. 10) er en

scene der Isak får hjelp av Inger med å få opp en stein som skal bli dørhelle. Du tilslutter deg her Allan Simpsons tolkning: "Isaks ulike eksistensielle kriser, mest tydelig i scenen med dørhellen" (168). Det er scene på under en halv side som får store tolkningsmessige konsekvenser, den bidrar etter ditt syn til: "å redefinere idyllen" (s. 163). I tillegg til å tolke scenen som en scene av stor eksistensiell betydning, tolker du inn både et likestillings- og et aldringsmotiv. Dette syns jeg skjer på et veldig tynt tekstlig grunnlag! Teksten gir her ingen beskrivelse av Isaks indre. Om han reflekterer over noe eksistensielt, som for eksempel alder, vet vi ikke. Vi vet kun at han tar i mot hjelp av Inger. Men du hevder på dette grunnlag at: "en utflating av kjønnsbetingede forskjeller er en vesentlig del av den moderniseringen romanen tegner et bilde av" (s. 163). Du nevner heller ikke scenen der Isak løfter Inger i været og setter henne hardt ned igjen, fordi Inger har "stjålet" Isaks penger. Denne scenen viser vel at det neppe skjer noen utflating av kjønnsbetingede forskjeller.

Noe annet: Hamsun overveide *En Bog til min norske Samtid* som undertittel til *Markens grøde*. Da mente han at romanen var en advarsel MOT det moderne. Hamsun selv kalte jo *Markens grøde* "et Varsku til mit Slægtled".

I samtida var bureising en strategi for å bremse utvandringen. Du siterer fra et avsnitt i Hamsuns essay "Et ord til os", men utelater følgende setning: "Saa faar vi en Stands i Udvandringen." Det å dyrke norsk jord var et svar på noen nasjonale, befolkningspolitiske utfordringer. Det samme er avlstemat.

SPØRSMÅL: Men dette handler da ikke om modernisering, men om det motsatte?

I essayet "Festina lente" hevdet Hamsun at det ikke var noe fremskritt å kjøre fortore på veiene. (selv hadde han en syvseters Cadillac og elsket fart.)

Det hurtig foranderlige med bil, tog og ny teknologi framsto som selve symbolet på den moderne tid i Norge. Den stabiliteten som hadde preget bondesamfunnet var borte for store deler av Norges befolkning. Nå røykte man sigarettmerket "Tempo og Speed" (John Brumo, 2001, s. 29). Hurtighet og bevegelse som modernitetsfenomen er betydningsfullt for modernismen og i *Markens grøde* hevder en figur som det er vanlig å kalle romanens

talerør; Geissler, det stikk motsatte; at det moderne Lynet – nutidsmennesket er ”det golde blink”, altså noe som vil gå over! Geissler hevder derimot at det er hundrede menn som Isak landet trenger. Han favoriserer med andre ord stabiliteten i det gamle bondesamfunnet. Du vier ikke Geissler stor plass, du har isteden som prosjekt å oppgradere bipersonen Oline, som har: ”en fylde som gjør henne unik” (s. 164). Det er vel å gjøre henne litt vel viktig, men begrunnelsen for å oppgradere Oline, er igjen det du kaller en terskelkronotopisk tilknytning, som du hevder at Geissler mangler.

Slik blir terskelkronotopen og din forståelse av denne kronotopen avgjørende viktig i din analyse. Ja, knyttet til karakteren Isak endrer terskelkronotopen hele det traderte synet på Sellanrå som en idyll og Isak som en stabil karakter. I innledningen skriver du følgende: ”Og kanskje kan Isaks terskelkronotopiske erfaringer være med på å understreke *Markens grødes* modernistiske preg”.

SPØRSMÅL: Men er *Markens grøde* en modernistisk roman?

Konklusjonen på analysen din er at: ”Isaks idyll er inkluderende, åpen og uforutsigbar og har plass både for Ingers kjærlighetsidyll og en mer tradisjonell jordbruksidyll.”

Men *Markens grøde* er mistroisk til nye livsmønstre i byene, og temmelig forterpet i sin argumentasjon for det gamle jordbrukssamfunnet. Det er primært en bondefortelling, det var en populær genre i de nordiske landene på 1800-tallet. Bonden var, i motsetning til arbeideren, forbundet med frihet, selvstendighet og samfunnsmessig stabilitet. Bonden ble brukt som et *motbilde* til det moderne, og knyttet til et negativt syn på urbanisering. En finsk historiker, Ann Catrin Östman, har skrevet om dette. Hun hevder også at dyrkingen av bonden var et svar på kvinneemansipasjonen, som jo også tematiseres i *Markens grøde*!

SPØRSMÅL: Opprettholder du ditt synspunkt om at denne romanen er inkluderende og åpen?

Du nevner selv en Michael Holquist-analyse av Fitzgeralds roman *The great Gatsby*. Der er Amerika til den dominerende kronotopen som verkets andre kronotoper ses i forhold til.

SPØRSMÅL: Hva sier du om en slik bruk av kronotopbegrepet, og kunne du gjort noe lignende med *Markens grøde*?

Du skriver jo noe som kunne underbygd funnet av en nasjonal kronotop bedre: "Tillsynskomsten av dagsaktuell polemikk og nasjonale stereotypier plasserer romanen innenfor en bred nasjonal kontekst som demper den spesifikt nord-norske settingen" (s. 131) Det ville jeg gjerne hørt mer om, men du bryter av etter denne – etter mitt syn – svært innsiktsfulle kommentaren.

SISTE SPØRMÅL: Derfor kan jeg ikke dy meg for å spørre deg om færre kronotopier kunne gitt en mer spisset analyse?

For å oppsummere vil jeg si at du har kommet med nye perspektiver og gitt et nytt tilskudd til Hamsun-forskningen i jubileumsåret, selv om jeg ikke alltid er enig med deg i dine tolkninger. Ut fra din bakgrunn har du også lest fram en egen nord-norsk kronotop. Slik får du også fram en spesifikk nord-norsk atmosfære i tekstene og du formidler også på en fin måte det nord-norske språket! Jeg vil takke Universitetet i Tromsø for oppdraget og deg for det arbeidet du har gjort! Diskusjonen vi har hatt, viser at det er liv i Hamsun-forskningen i jubileumsåret. TAKK!